

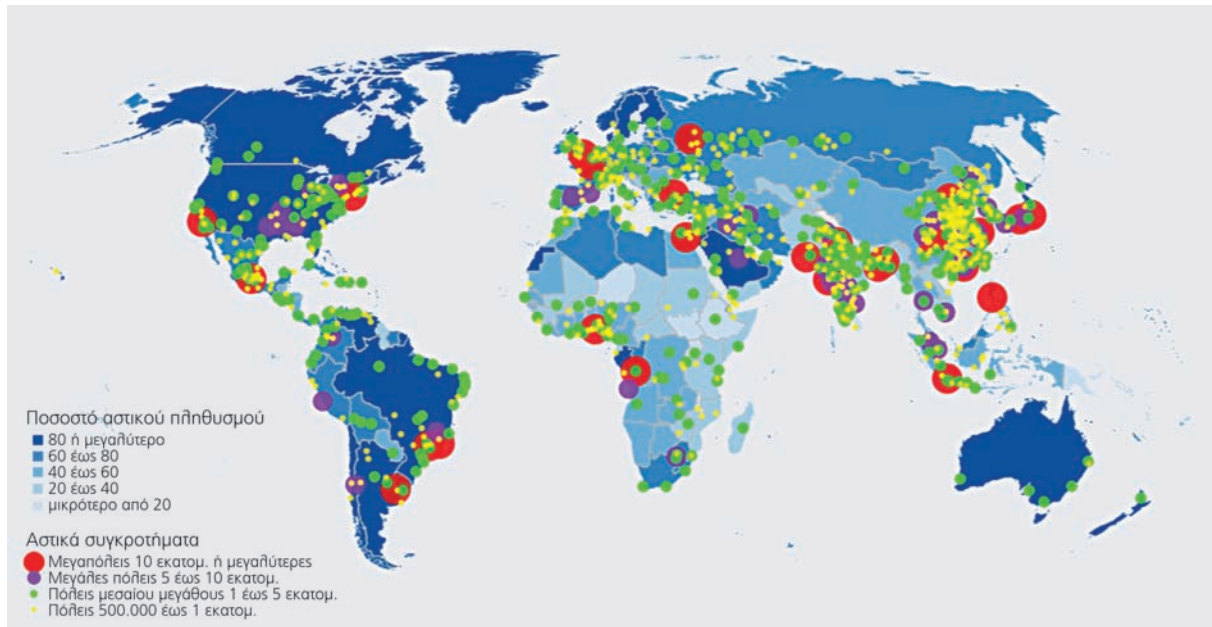
Στόχος του κεφαλαίου είναι να περιγραφούν συνοπτικά οι κύριες διαστάσεις της αστικοποίησης και τα αποτελέσματά της στην περιφέρεια των πόλεων κατά την τελευταία τριακονταετία. Στοιχεία αντλούνται από διαφορετικές προσεγγίσεις και απόψεις, που συνήθως εστιάζουν σε συγκεκριμένα στοιχεία της μορφής των πόλεων (π.χ. ιστός, πυκνότητες, χρήσεις κ.λπ.) εξαιρώντας άλλα (π.χ. οικονομία, ροές, πληθυσμός κ.λπ.), ενώ οι πόλεις αποτελούν μία παράλληλη παρουσία από πολυπληθούς τόπους, πολυπληθούς χρόνους και πολύπλοκα δίκτυα σχέσεων και αλληλεπιδράσεων (Amin, Graham 1997). Διευκρινίζεται το πλαίσιο καθορισμών στις ελληνικές πόλεις εν γένει και οι όποιες ιδιαιτερότητες αυτές εμφανίζουν. Τα στοιχεία αυτά υποστηρίζουν την κατανόηση και τον τρόπο διερεύνησης της περίπτωσης της Θεσσαλονίκης όπως αναπτύσσεται στα επόμενα κεφάλαια.

Στην αρχή του κεφαλαίου, γίνεται μία επιγραμματική επισκόπηση της βιβλιογραφίας όσον αφορά στις θεωρητικές μετατοπίσεις των προσεγγίσεων της αστικοποίησης και την τρέχουσα συζήτηση με κυρίαρχο το πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Στη συνέχεια, έμφαση δίνεται στους χωρικούς μετασχηματισμούς της πόλης όπως παρατηρούνται ειδικότερα στην περιφέρειά της, τα νέα αστικά τοπία και την αστική διάχυση. Η αστι-

κοποίηση στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου έχει ακολουθήσει μία ιδιαίτερη πορεία στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο που δεν ταιριάζει στα σχήματα κατανόησης, όπως διαμορφώθηκαν από τις κυρίαρχες θεωρίες που αναφέρονταν στις βορειο-ευρωπαϊκές πόλεις. Οι ελληνικές πόλεις προσεγγίζονται μέσα από αυτήν την ιδιαιτερότητά τους, ενώ νέα στοιχεία τις χαρακτηρίζουν κατά τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο των παγκόσμιων μεταβιομηχανικών και μετα-αποικιακών κοινωνικο-οικονομικών συσχετισμών. Εδώ η προσοχή εστιάζεται στις διαδικασίες συγκρότησης του αστικού χώρου με έμφαση στο ζήτημα της κατοικίας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με συνοπτική επισκόπηση μελετών των τάσεων αστικού διαχωρισμού και των εκδηλώσεων κοινωνικού αποκλεισμού στις ελληνικές πόλεις.

1 Προσεγγίσεις της αστικοποίησης: από τη μακρο- στη μικρο- κλίμακα

Μέχρι και τη δεκαετία '80 η αστικοποίηση αντιμετώπιζονταν στο πλαίσιο γεωγραφικών ή μακρο-αστικών μελετών που αναφέρονταν κυρίως στις αστικές ιεραρχίες και τα οικιστικά δίκτυα κάθε εθνικού χώρου

1 Ποσοστό πληθυσμού που ζει σε αστικές περιοχές στον κόσμο – Κατανομή αστικών συγκροτημάτων με τουλάχιστον 500.000 κατοίκους (2014).

ή ευρύτερων περιφερειών – γεωγραφικών περιοχών, καθώς και στα χαρακτηριστικά των πληθυσμιακών μετακινήσεων και της αστικής δημογραφίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στις σχέσεις αντίθεσης πόλης – υπαίθρου και τις μορφές της εσωτερικής μετανάστευσης οι οποίες αποτελούσαν κύριο φαινόμενο, ενώ οι κλίμακες προσέγγισης σπάνια υπερέβαιναν την εθνική αδιαφορώντας για διεθνικές επιρροές (Davis 2005). Κυριαρχούσε ακόμη το μοντέλο της αστικής οικολογίας και οι νεότερες μαρξιστικής ή βεμπεριανής προσέγγισης αναλύσεις οι οποίες έδιναν έμφαση στις διαδικασίες αστικοποίησης παράλληλα με αυτές της εκβιομηχάνισης στις καπιταλιστικές κοινωνίες¹ (βλ. Castells 1977, Harvey 1973) ή αναφέρονταν ξεχωριστά στην αστικοποίηση των αναπτυσσόμενων χωρών² (βλ. επισκόπηση Davis 2005). Προτεινόταν διάφορα οικονομικά σχηματικά μοντέλα προσομοίωσης της εξέλιξης της αστικοποίησης³ –κυρίως της αστικής μεγέθυνσης, των θέσεων της αστικής ανάπτυξης (θεωρία κεντρικών τόπων κ.λπ.)– παρά το γεγονός ότι αρκετοί μελετητές που διερευνούσαν την ιστορική εξέλιξη ή την ανθρωπολογική συγκρότηση συγκεκριμένων πόλεων και τόπων τόνιζαν τις αποκλίσεις μεταξύ τους από αυτά. Τα αστικά συγκροτήματα αντιμετωπιζόνταν περισσότερο ως στατικά, παρά ως δυναμικά πολυσύνθετα συστήματα ή μέσα από τη μονοδιάστατη παρακολούθηση της εξέλιξής τους. Στις αναπτυσσόμενες χώρες προεξέχον ζήτημα αποτελούσε η επάρκεια και οι τρόποι παραγωγής του αποθέματος της κατοικίας, και οι μελέτες σε αστική

κλίμακα αφορούσαν κυρίως τις συνθήκες στέγασης των νέων αστικοποιούμενων πληθυσμών και νέες προτάσεις οικιστικής αποκατάστασής τους [βλ. Southall 1973, Drakakis-Smith 1981, Van der Woude et al (eds) 1990].

1. Με παραδείγματα κυρίως από τον αγγλοσαξονικό κόσμο: παραγωγή, αναπαραγωγή, κοινωνική διασπρωμάτωση και δικαιοσύνη, εξουσία και πολιτική (politics), κοινωνικά κινήματα στον αστικό χώρο, αστικές πολιτικές και ρύθμιση.

2. Με παραδείγματα κυρίως από τις «τρίτοκοσμικές» πόλεις της Λατινικής Αμερικής.

3. Το ενδιαφέρον για καθολικά σχηματικά μοντέλα αστικοποίησης που μπορούν να εφαρμοστούν ευρέως δεν έχει εκλείψει. Λ.χ. το μοντέλο της «διαφορικής αστικοποίησης» (differential urbanization) που εισάγει εξελικτικά στάδια αστικοποίησης (συγκέντρωση, αντιστροφή της πόλωσης, αποκέντρωση, επανα-συγκέντρωση...) και βασίζεται κυρίως στις μεταναστευτικές κινήσεις πληθυσμού με αντίστοιχη πληθυσμιακή εξέλιξη (μεγέθυνση ή μείωση) αστικών συγκροτημάτων, περιοχών ή εθνικών χώρων [βλ. Geyer Kontuly 1993, Geyer Kontuly 2003 και το ειδικό αφιέρωμα στο περιοδικό *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie* (2003) 94 (1), και Λουκάκης 1997, 2004 για μία προσέγγιση του μοντέλου με δεδομένα της σύγχρονης ελληνικής πόλης: βλ. ανάλογους κύκλους ζωής των πόλεων (αστικοποίηση, προαστικοποίηση, αποαστικοποίηση, επανααστικοποίηση) Van den Berg et al 1982 στο Λεοντίδου 2006: 73], αλλά και τα μαθηματικά μοντέλα προσομοίωσης – αναπαράστασης της αστικής ανάπτυξης ή διάχυσης με τη γεωμετρία των φράκτας ή με χωρικά μέτρα (spatial metrics) που αξιοποιούν μετρήσιμα στοιχεία παρακολούθησης των μεταβολών του φυσικού χώρου (όρια, μέγεθος, συγκεντρώσεις και κατανομή των χρήσεων γης με μεθόδους τηλε-επισκόπησης) (βλ. Batty, Longley 1994, Batty 2001, Batty et al 2002, Huang et al 2007, Li et al 2014).

2 Η εικόνα του κόσμου τη νύχτα: Επεξεργασμένη δορυφορική εικόνα όπου με φωτεινά σημεία εμφανίζονται οι περισσότερο αστικοποιημένες περιοχές (2012).

Σήμερα, η συζήτηση για αυτές τις χώρες συνεχίζεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, με δεδομένο πλέον ότι ο πλανήτης ολόκληρος αστικοποιείται ραγδαία και με αντικείμενο μελέτης τις ατελείωτα επεκτεινόμενες παραγκουπόλεις που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη πλανητική αστικοποίηση και ιδιαίτερα την «αστικοποίηση της φτώχειας» (UNHSP 2003, Davis 2006). Το 1950 μόλις το 30% του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικούσε σε αστικές περιοχές, το 2008 το ποσοστό αυτό ξεπέρασε το 50%, ενώ προβλέπεται ότι το 2050 θα αγγίζει το 66% (UN 2014) (Εικ. 1, 2, 3).

Η οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας '70, η αποβιομηχάνιση που ακολούθησε και οι νέες προσαρμογές του καπιταλιστικού συστήματος στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες (συστήματα ευέλικτης παραγωγής, μετάβαση στον «μετα-φορντισμό» ή «μετα-καπιταλιστικό» τρόπο παραγωγής, κατάργηση ορίων οικονομικής συσσώρευσης, αστικός ανταγωνισμός) κατέστησαν τις παλιότερες προσεγγίσεις της αστικοποίησης και των αποτελεσμάτων της καθόλα ανεπίκαιρες και ανεπαρκείς να περιγράψουν τις νέες περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στις πόλεις. Έτσι, στις δεκαετίες '80 και '90 υπήρξε ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για εμπειρικές αναλύσεις τόσο των παγκόσμιων οικιστικών μεταθέσεων όσο και των τοπικών αστικών μετασχηματισμών⁴ (παγκόσμια οικονομική αναδιάρθρωση, αποβιομηχάνιση, μετασχηματισμοί στη χωρική και κοινωνική δομή των

πόλεων κ.λπ.) που επιχειρούσαν να τεκμηριώσουν αναλυτικά τις νέες αστικές συνθήκες από την κλίμακα της παγκόσμιας αστικοποίησης μέχρι αυτήν της περιφερειακής και αστικής ανάπτυξης.

Οι αστικές μελέτες αντανάκλουν ένα πολύ μεγάλο εύρος προσεγγίσεων παρά μία σύγκλιση απόψεων. Δεν σχετίζονταν αποκλειστικά πλέον με την κατοικία, αφού η αστικοποίηση στις ανεπτυγμένες χώρες δεν χαρακτηριζόταν από μεγάλες πληθυσμιακές αλλαγές. Η αστικοποίηση προσεγγιζόταν ως διαδικασία άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης (δημογραφικής, οικονομικής) σε διάφορες κλίμακες, η οποία παρήγαγε διακεκριμένα περιβάλλοντα και χώρους, καθώς και νέες κοινωνικές σχέσεις στις πόλεις. Οι επιρροές της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας καθόρισαν την αστική έρευνα η οποία απομακρύνθηκε από τις «μεγάλες αφηγήσεις» και προσανατολίστηκε πλέον σε εργασίες οι οποίες περιέγραφαν και επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν την ποικιλία της αστικής εμπειρίας, τη σημασία των ευρύτερα διαμορφωμένων συνθηκών (contexts)⁵ και των ενδεχόμενων κατευθύνσεων της αστικής ανάπτυξης και των αστικών μετασχηματισμών (Thorns 2002: 7-8) σε διαφορετικούς χρόνους, καθώς και να αναδείξουν εκ νέου κοινωνικο-περιβαλλοντικές και πολιτισμικές διαστάσεις της αστικής ανάπτυξης.

4. Βλ. και σχετικές παρατηρήσεις για τη στροφή στις αστικές μελέτες στο Μπουρζέλι (επιμ.) 1989: εισαγωγή.

3 Αυτογενής γειτονιά-φαβέλα στη Βραζιλία. Χαρακτηριστική μορφή ανάπτυξης της κατοικίας γύρω από τις σύγχρονες πόλεις στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

Παράλληλα, ανανεώθηκε το ενδιαφέρον για την ίδια τη δομή και την εικόνα της πόλης, τα νέα πρότυπα χωρικής οργάνωσης, ιδιαίτερα μάλιστα για τα νέα αστικά τοπία στις συνεκτικές περιοχές και στην εξωτερική περίμετρο των εξαπλώνομενων αστικών συγκροτημάτων, καθώς και για τις ιδιαίτερες συνθήκες κατοίκησης τους (βλ. παρακάτω ενότητες 2 και 3). Η ενασχόληση με την εκδήλωση των νέων συνθηκών αστικοποίησης σε αυτόν καθαυτόν τον χώρο της πόλης και η περιγραφή των στοιχείων μιας «νέας χωρικής τάξης» [Marcuse, Van Kempen (eds) 2000] απέκτησε ειδικό ενδιαφέρον, έτσι που η σχετική συζήτηση συχνά αυτονομήθηκε από τις διαδικασίες αστικοποίησης σε μακρο-κλίμακα (τις οικονομικές και δημογραφικές παραμέτρους). Είναι κοινά αποδεκτό πλέον ότι η όλη και περισσότερο διεθνοποιημένη οικονομία και οι νεοφιλελεύθερες διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες την ακολούθησαν διευκολύνοντας τις τοπικές προσαρμογές του διεθνούς κεφαλαίου, συνοδεύεται από πλήθος αλλαγών στις τοπικές κοινωνίες οι οποίες είναι εξίσου δραματικές και αφήνουν ίχνη στον ιστό του κέντρου και της περιφέρειας των πόλεων.

Αναλυτικότερα, οι Marcuse, Van Kempen (eds 2000) διερευνούν την υπόθεση μιας νέας χωρικής τάξης στις παγκοσμιοποιούμενες πόλεις εστιάζοντας σε χωρικές διαιρέσεις: τους τόπους κατοικίας των νέων ελίτ και της μέσης τάξης στις αναβαθμισμένες κεντρικές περιοχές, τα προάστια, τις παραδοσιακές εργατικές περιοχές, τα γκέτο αποκλεισμού. Για αυτούς, οι πόλεις είναι μέρος της παγκόσμιας κοινωνίας και η χωρική μορφή τους συσχετίζεται με τις οικονομικές, πολιτισμικές και πολιτικές δομές της κοινωνίας στην οποία εντοπίζονται. Οι χωρικές διαιρέσεις είναι αποτέλεσμα της διαντίδρασης μεταξύ ατομικών επιλογών

και ενός πλήθους εξελίξεων σε διαφορετικές κλίμακες οργάνωσης, της υπάρχουσας αλλήλα ασαφούς χωρικής επιρροής της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, της συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας, των τάσεων μετανάστευσης και των δημογραφικών εξελίξεων, της σημασίας μειονοτικών διαφορών, των επιλογών νέων στρατηγικών τρόπων ζωής, διαβίωσης ή επιβίωσης.

Ιδιαίτερα διερευνώνται περιοχές οι οποίες έχουν ταυτιστεί με χώρους κοινωνικού αποκλεισμού στις ευρωπαϊκές πόλεις, κυρίως κεντρικές περιοχές με παλιό και υποβαθμισμένο κτιριακό απόθεμα του 19^{ου} αιώνα ή παλιότερο, αλλήλα και μεταπολεμικά συγκροτήματα κατοικίας οργανωμένης δόμησης σε περιφερειακές θέσεις (Musterd, Murie 2001 οι οποίοι αναφέρονται στο ερευνητικό πρόγραμμα URBEX⁶, Atkinson, Kintrea 2001). Επίσης, περιοχές συγκέντρωσης εθνικών μειονοτήτων αλλήλα και περιοχές όπου κυριαρχούν μονάδες κοινωνικής κατοικίας (στέγες παρεχόμενες από δημόσιες ή δημοτικές αρχές) (Lupton 2003).

Οι Moulart et al (eds) 2003 εστιάζουν σε νέα χωρικά φαινόμενα, αποτελέσματα της αλλαγής στις εφαρμοζόμενες αστικές πολιτικές κατά την ανάδυση της αστικής κρίσης στη διάρκεια των δεκαετιών '80-'90. Υποστηρίζουν ότι σε αντίθεση με τη δεκαετία '70, η δεκαετία '80 γνώρισε μία σταδιακή μετακίνηση από πολιτικές αναδιανομής σε ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για την οικονομική προώθηση και ανταγωνιστική αναδιάρθρωση των πόλεων με κύριο όχημα προγράμματα ολοκληρωμένων αναπλάσεων που στόχευαν στην αστική και μητροπολιτική αναζωογόνηση (revitalization).

5. Αντίστοιχη προσέγγιση έχει και ο Burgel (2007) στο έργο του για τα κοινά χαρακτηριστικά και τις διαφορετικές εκδοχές και χρόνους εξέλιξης της σύγχρονης ευρωπαϊκής πόλης.

6. Στο ερευνητικό πρόγραμμα URBEX (1999-2001) έγινε προσπάθεια συγκριτικής μελέτης του κοινωνικού αποκλεισμού σε 11 γειτονίες – αστικές περιοχές σε 6 ευρωπαϊκές χώρες. Ένα από τα κύρια ερωτήματα της έρευνας ήταν ποια είναι τα ιδιαίτερα σχήματα οικιστικής οργάνωσης τα οποία προωθούν τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ευρώπη. Τα χωρικά πρότυπα των γειτονιών που επιλέχθηκαν προς διερεύνηση ήταν περιορισμένα μόνο σε κεντρικές αστικές περιοχές και σε περιφερειακά αστικά συγκροτήματα (κοινωνικής κατοικίας), και οι ευπαθείς ομάδες για τις οποίες αναζητήθηκαν στοιχεία ήταν μόνο οι μονογονεϊκές οικογένειες, οι εθνικές μειονότητες και οι νέοι άνεργοι. Η συγκριτική έρευνα των γειτονιών παρουσίασε σημαντικές διαφορές συγκρότησης και λειτουργίας στον αστικό χώρο. Βλ. <http://gp.fmg.uva.nl/urbex/menureps.htm> (4-6-2007).

«Η ανισορροπία ανάμεσα στα προγράμματα ανάπτυξης και αναδιανομής αυξήθηκε αφού η μερίδα του λέοντος από τα κονδύλια αστικής ανάπτυξης διοχετεύτηκε σε μεγάλες υποδομές και σχέδια ανάπτυξης ακινήτων, ενώ η υποστήριξη πρωτοβουλιών μεγέθυνσης σήμαιναν την ενίσχυση των πόρων των πιο δυναμικών και επιχειρηματικών τομέων της αστικής οικονομίας. Ακόμη περισσότερο, τα μεγάλα έργα (mega-projects) και το μάρκετινγκ των τόπων (place marketing) εισήχθησαν ως κύριες στρατηγικές – μοχλοί παραγωγής μελλοντικής ανάπτυξης και διεξαγωγής μιας ανταγωνιστικής προσπάθειας προσέλκυσης επενδυτικού κεφαλαίου (Voogd and Ashworth 1990, Kearns and Philo 1993, Haussermann and Kapphan 2000)» [Moulaert et al (eds) 2003: 50].

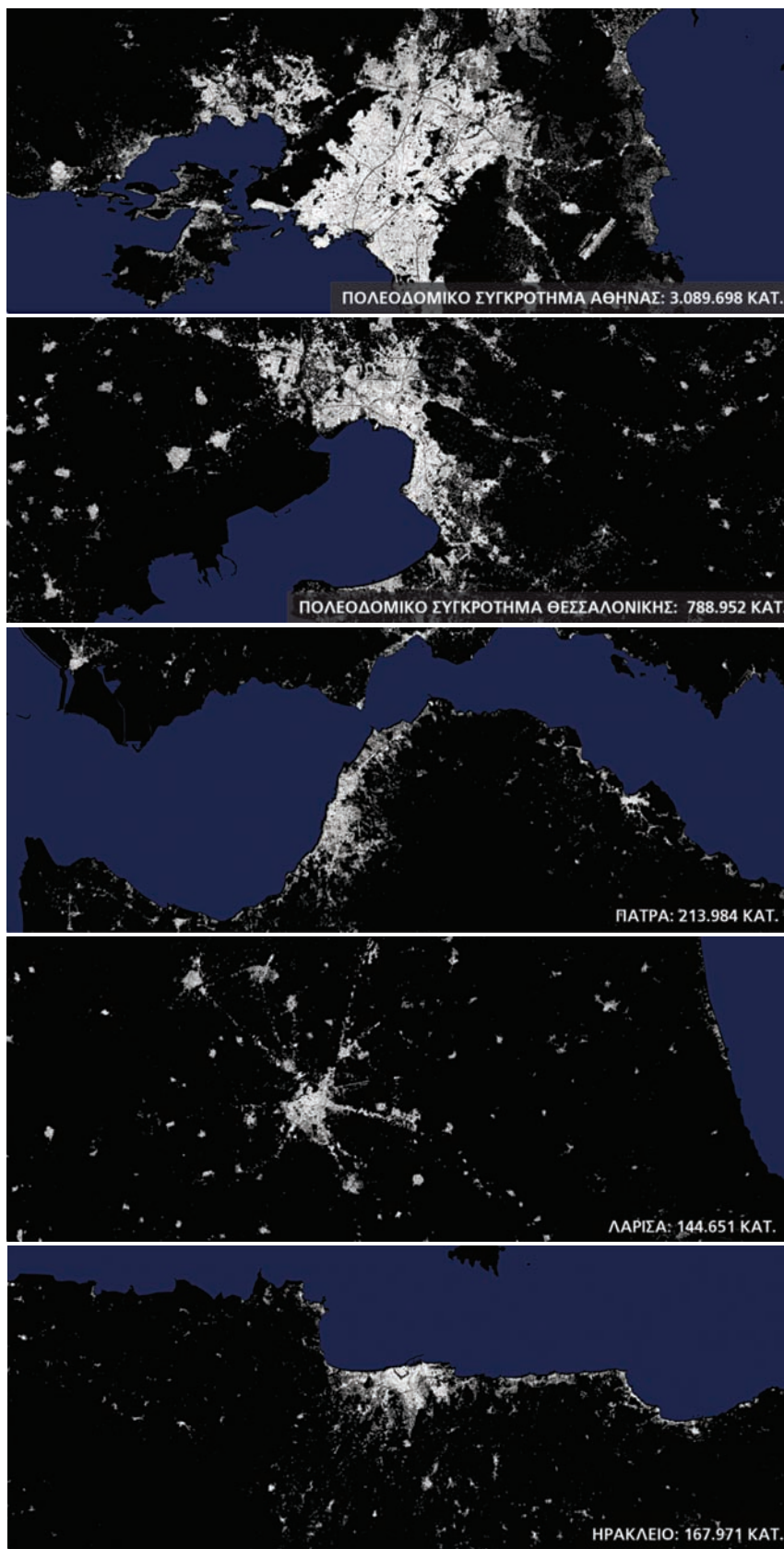
Η πολιτική αυτή κατεύθυνση υλοποίησης της «επιχειρηματικής πόλης» (entrepreneurial city) (Harvey 1989, Χατζημυχάλης 2001α) συνεχίστηκε σε όλη τη δεκαετία '90, και επιπλέον υιοθετήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, παράγοντας συχνά χαρακτηριστικούς νεωτερικούς χώρους, «αστικά νησιά» σε κεντρικές και περιφερειακές περιοχές, με ιδιαίτερα αυστηρά όρια (σιδερόφρακτα επιχειρηματικά κέντρα, χώρους εμπορίου, αναψυχής και συνεύρεσης), οι οποίοι διεκδικούσαν υψηλά ενοίκια και επέβαλλαν ειδικούς όρους στην πρόσβαση και χρήση τους χωρίς να συμβάλλουν συνολικά στην επιδιωκόμενη αστική αναζωογόνηση. Τα νέα δεδομένα επίκαιρων ερευνών συγκρότησαν σταδιακά τις κύριες έννοιες που περιγράφουν τα χαρακτηριστικά και τις δυναμικές της «μετα-βιομηχανικής πόλης».

Κοινή παραδοχή στο πλαίσιο της σύγχρονης αστικής γεωγραφίας είναι ότι οι μεταβολές στην αστική ανάπτυξη και οι αστικοί μετασχηματισμοί καθορίζονται ταυτόχρονα και δυναμικά, διαλεκτικά τόσο από δομικούς παράγοντες και διαδικασίες που καθορίζονται στη μακρο- ή παγκόσμια κλίμακα όσο και από ιστορικές καταβολές και σειρές απροόπτων και εξελίξεων όπως αναδύονται στη μικρο- ή τοπική κλίμακα των πόλεων. Εντούτοις, στο επίπεδο των θεωρήσεων οι πόλεις εμφανίζουν αναλογίες και ομοιότητες όπως επίσης διαφορές και αποκλίσεις στα χαρακτηριστικά των γενικά παρατηρούμενων φαινομένων και χωρικών αποτελεσμάτων αναδεικνύοντας στην πράξη συνέχειες στις δράσεις και επιδράσεις παραγόντων μεταξύ της μακρο- και της μικρο- κλίμακας του χώρου (Pacione 2005). Αυτή η προσέγγιση διαπερνά όλες τις διαστάσεις των διαδικασιών αστικοποίησης οι οποίες εδράζονται είτε στον οικονομικό και κοινωνικό ιστό είτε στο υλικό – φυσικό περιβάλλον.

Είναι γεγονός ότι ζούμε πλέον σε «μία αστική εποχή» ("an urban age" όπως αναφέρεται στο Burdett, Sudjic eds 2007) αφού περίπου 54% του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί πλέον σε αστικές περιοχές (United Nations 2014) με προοπτικές μάλιστα ακόμη μεγάλης έντασης της αστικοποίησης σε πλανητική κλίμακα αλλιά και των προβλημάτων των πόλεων με νέα χαρακτηριστικά (Brenner, Schmid 2011). Το μέγεθος και η έκταση των μεταβολών είναι τέτοια που υποστηρίζεται ότι ήδη διατρέχουμε μία νέα γεωλογική περίοδο, το «ανθρωπόκαινο», στην οποία η ανθρωπότητα επηρεάζει ανεπιστρεπτή την πλανητική ζωή ως μία ξεχωριστή δύναμη της φύσης (Paul Crutzen στο Sijmons 2014). Στο πλαίσιο αυτό κατά την πρόσφατη εικοσιπενταετία, φαινόμενα όπως αυτά της μετανάστευσης, της ανεπάρκειας των τεχνολογικών υποδομών, των περιβαλλοντικών καταστροφών και του κοινωνικού αποκλεισμού, της απώλειας αξιόλογων τοπίων και αναντικατάστατων φυσικών πολιτισμικών πόρων αλλιά και της αυτόνομης ανάπτυξης και της βιωσιμότητας, της κοινωνικής ευτυχίας και ανθεκτικότητας συγκροτούν ένα ενιαίο σύνολο προκλήσεων για το μέλλον των πόλεων. Διεθνείς συμφωνίες αλλιά και κινητοποιήσεις έχουν προτεραιότητα την κατανόηση και συσχέτιση των αιτιών και διεργασιών σε όλες τις κλίμακες. Εντούτοις, προκρίνεται η διεπιστημονική τεκμηρίωση της σύγχρονης αστικής εποχής και η ταυτόχρονη επίλυση των παγκόσμιων και των τοπικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων στον ίδιο τον χώρο της πόλης (Girardet 1992, Burdett, Sudjic eds 2007, Sijmons 2014).

Παράλληλα νέες δυνατότητες τηλε-επισκόπησης γίνονται διαθέσιμες για το ευρύ κοινό και ανατροφοδοτούν όλα τα γνωστικά πεδία μελέτης της πόλης και της αστικοποίησης, ενώ αναπροσαρμόζουν την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη για την ίδια τη συγκρότηση του αστικού φαινομένου στον πλανήτη και σε κάθε χώρα [π.χ. οι πιο διαδεδομένες δορυφορικές εικόνες μέσω google-earth, bing-maps, wiki-maps, open-street map, αλλιά και εικόνες ακριβέστερες στην παροχή δεδομένων όπως τα παγκόσμια οικιστικά δεδομένα στη μορφή του Global Human Settlement Layer (GHSL) όπως αναπτύχθηκε από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ερευνών ή τα ανοιχτά γεωχωρικά δεδομένα της ευρύτερης δημόσιας διοίκησης στη χώρα μας και στην Ευρώπη⁷]. (Εικ. 4)

7. <http://ghslsys.jrc.ec.europa.eu/>, <http://geodata.gov.gr/geodata/>, <http://land.copernicus.eu/>

© European Commission, European Settlement Map 2014

4 Κατανομή και τάσεις διάχυσης της δόμησης στις 5 μεγαλύτερες πόλεις στην Ελλάδα (συγκρίσιμα αποσπάσματα των παγκόσμιων οικιστικών δεδομένων GHSL με στατιστική επεξεργασία δορυφορικών εικόνων 2012, πληθυσμός ΕΣΥΕ 2011).

2 «Κοσμοπολίτικη» αστική θεωρία και «συνήθεις πόλεις»

Αρκετοί μελετητές των πόλεων υποστηρίζουν την άποψη ότι η αστικοποίηση υπόκειται σε μία ριζοσπαστική τομή (radical break) που έχει διαμορφωθεί από νέες, παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις που έχουν ανατρέψει προηγούμενες ισορροπίες. Θεωρούν ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας '70 παρατηρήθηκε μία πληθώρα αλλαγών που έκαναν τις πόλεις όπως τις γνωρίζαμε από προηγούμενες μορφές αστικοποίησης να παύσουν να αποτελούν τους μοναδικούς τόπους συγκέντρωσης κεντρικών δραστηριοτήτων. Εντούτοις, έχουν επιχειρηματολογήσει υπέρ νέων αστικών θεωριών και προτύπων διακυβέρνησης ποικίλων θεωρητικών επιρροών οι οποίες επιχειρούν να περιγράψουν τα νέα αστικά φαινόμενα και να συλλάβουν την πόλη των χωρικών αποσπασμάτων, των πολυπληθών ροών, των δυναμικών υλικών και άυλων δικτύων, της χωρο-χρονικής συμπίεσης, της υβριδικής ή cyborg αστικοποίησης [Harvey 1991, 1996, Sawage, Warde 1993 (2000), Zukin 1995, Soja 2000, Komninos 2002, Gandy 2005]. Μέσα από μελέτες συγκεκριμένων πόλεων που τοποθετούνται κατεξοχήν στην κορυφή της παγκόσμιας ιεραρχίας των πόλεων⁸ με βάση την εξέταση οικονομικών κυρίως, αλλά και κοινωνικών και δημογραφικών δεικτών επιχειρούν να τεκμηριώσουν την υπόθεση ενός νέου τύπου πόλης, της «παγκόσμιας πόλης» (world / global city) (Friedman, Wolff 1982, Friedman 1986, Sassen 1991). Κύρια δομικά χαρακτηριστικά αυτής αποτελούν η εμπλοκή στην καπιταλιστική συσσώρευση μέσα από τη διαχείριση της κεφαλαιαγοράς και την κτηματαγοράς, η ταυτόχρονη ενσωμάτωση διεθνολογικής (transnational) εργατικής δύναμης και υψηλά εξειδικευμένης απασχόλησης ως αποτέλεσμα των μεταναστευτικών ροών πολυπληθών επιπέδων (χαμηλών και υψηλών εισοδημάτων), και η κοινωνική και χωρική πόλωση. Υποστηρίζουν την εξέλιξη μίας νέας συνθήκης αστικοποίησης που καθορίζεται από την εντεινόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας, την παγκοσμιοποίηση [Marcuse, Van Kempen (eds) 2000, Moulaert et al 2003, βλ. και επισκόπηση Davis 2005] αλλά και περιβαλλοντικές μεταβολές (Haughton, Hunter 1994), παράγοντες που δεν αφήνουν ανεπηρέαστη καμία πόλη, οικονομικά σημαντική ή μη, στην παγκόσμια ιεραρχία των πόλεων.

Κατά την εξέλιξη της συζήτησης για τη νέα υπόσταση και μορφή των πόλεων υπάρχουν ερευνητές που διαφοροποιούν ή διευκρινίζουν αυτή τη θέση, κά-

νοντας κριτική αφενός στην ασάφεια του όρου της παγκοσμιοποίησης και την ακαταλληλότητά του να περιγράψει αναλυτικά τους πρόσφατους αστικούς μετασχηματισμούς, αφετέρου στην έμφαση που έχει δοθεί στις διαδικασίες της παγκόσμιας οικονομίας και στον μεγάλο βαθμό που αυτές καθορίζουν τις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες στις πόλεις.

Σύμφωνα με τον Beauregard (2006), πλήθος εμπειρικών στοιχείων ενισχύει την άποψη της ριζοσπαστικής τομής στην αστικοποίηση περιοχών του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, αν και ο ίδιος θεωρεί ότι σε μεγάλο βαθμό «η θεωρία της ριζοσπαστικής τομής της αστικοποίησης αποτελεί στοιχείο ακαδημαϊκής ανάδειξης των ίδιων των μελετητών που την υποστηρίζουν και έναν τρόπο παραγωγής νέων ιδεών και ερευνητικών πονημάτων, περισσότερο μία αντίληψη στην τρέχουσα κατάσταση της αστικής θεωρίας, μία μεταφορά και συνεκδοχή (Amin, Graham 1997) παρά μία κατάσταση των ίδιων των πόλεων» (Beauregard 2006: 219). Οι νέες μορφές αστικής συγκρότησης στις άκρες των πόλεων (edge cities), η προαστιοποίηση (suburbanization) αλλά και η επανα-συγκέντρωση μεσοαστικών στρωμάτων και ο εξευγενισμός απαξιωμένων περιοχών (recentralization – gentrification), η σταδιακή ολοκλήρωση της αποβιομηχάνισης, οι νέες μεταναστεύσεις και οι μειονοτικές γειτονιές (ethnic enclaves), η τριτογενοποίηση των αστικών οικονομικών, η συμμετοχή αστικών περιφερειών στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, η αστική διάχυση, οι ζώνες εμπορίου αναγνωρίζονται ευρέως ως νέα αστικά φαινόμενα με χαρακτηριστική χωρική – υλική έκφραση, αποτέλεσμα της παγκόσμιας πλέον αστικοποίησης. Προηγούμενες θεωρήσεις της αστικοποίησης, όπως της οικουμενικής, αυξητικής και αδιάκοπης αστικής ανάπτυξης, της μονοσήμαντης και αδιαχώριστης σχέσης της με την οικονομική ανάπτυξη ή την αστική μεγέθυνση, δεν μπορούν να καλύψουν και να εμπεριέχουν τις νέες πολυσύνθετες αστικές συνθήκες. Απ' την άλλη, οι παλαιότερες αυτές διαδικασίες αστικοποίησης συνεχίζουν να λειτουργούν παράλληλα με τα νέα φαινόμενα. Το παρελθόν μετασχηματίζεται καθορίζοντας το παρόν, δεν σβήνει απότομα. Η «τομή» όσο κι αν φαίνεται «ριζοσπαστική» είναι αδύνατο εμπειρικά και θεωρητικά να

8. Συνήθως της Νέας Υόρκης, του Λονδίνου, του Τόκιο, του Λος Άντζελες και συχνά του Βερολίνου, της πόλης του Μεξικού, του Γιοχάνεσμπουργκ και της Σανγκάης, αλλά κ.ά. οικονομικά ή δημογραφικά μεγάλων πόλεων.

εφαρμοστεί στο σύνολο της πόλης και θα χρειαστεί πολλές ακόμη δεκαετίες για να τη διαπεράσει ολόκληρη. «Μία “ριζοσπαστική τομή” είναι μία ιστορική διεργασία, δεν συμβαίνει “μονομιάς”... – αλλά σε ένα μακρύ χρονικό διάστημα» (Beauregard ό.π. 220), ενώ υπάρχουν «αναπόφευκτες συνέχειες» στην πόλη (Beauregard, Haila 2000).

Σε μία ανάλογη προβληματική η Robinson (2002) θεωρεί ότι υπάρχει ένας πολύ μεγάλος αριθμός πόλεων στον κόσμο που δεν μπορούν να εγγραφούν σε διανοητικά σχήματα που τεκμηριώνουν και ερμηνεύουν τις μεταλληγάες και μεταπτώσεις των παγκόσμιων (global city) πόλεων ή των πόλεων του κόσμου (world city).

«Οι κατηγοριοποιήσεις αυτές και τα κριτήρια αξιολόγησής τους στις παγκόσμιες ιεραρχίες ελάχιστα τις αφορούν και μάλλον δεν θα τις αφορούν ποτέ στο μέλλον, αν και οι διαχειριστές τους πολύ θα το ήθελαν. Παρ’ όλη αυτά οι πόλεις ερμηνεύονται μέσα από τον φακό της ανάπτυξης και της προόδου με μία προσέγγιση που τις τοποθετεί σε μία φάση πρότερης ανάπτυξης, και ότι υπολείπονται σε ορισμένα χαρακτηριστικά αστικότητας απαραίτητα για να βελτιωθούν οι δείκτες παραγωγικότητας, αστικής διαχείρισης ή παροχής υπηρεσιών. [...] Τέτοιες προσεγγίσεις για τη σύγχρονη αστικοποίηση που κυκλοφορούν ευρέως [...] επηρεάζουν και στην πραγματικότητα θέτουν ουσιαστικούς περιορισμούς στους τρόπους που φανταζόμαστε και σχεδιάζουμε τις μελλοντικές εκδοχές των διαφόρων πόλεων σε ολόκληρο τον κόσμο» (Robinson 2002: 531).

Ο Swyngedouw από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας του χώρου δεν παύει να υπενθυμίζει τη σημασία της κατανόησης της παγκοσμιοποίησης ως «παντοπικότητας»⁹ (glocalization) (Swyngedouw 1992, 2004), μιας δίδυμης διαδικασίας διαπλοκής του τοπικού με το παγκόσμιο (βλ. και Dunford, Kafkalas 1992) κατά την οποία αφενός θεσμικές ρυθμίσεις αναπροσαρμόζονται στον τοπικό – περιφερειακό χώρο για την εξυπηρέτηση ανώτερης της εθνικής κλίμακας οικονομικών δυνάμεων, αφετέρου τα ίδια τα διεθνικά οικονομικά συμφέροντα αποκτούν περισσότερο τοπικά ερείσματα και ενδιαφέροντα, μετασχηματίζονται τοπικά προκειμένου να μην καταρρεύσουν. Παράλληλα παρατηρείται μία διαδικασία «υπερ-αστικοποίησης» (Swyngedouw 2004: 31) σε παγκόσμια κλίμακα που χαρακτηρίζεται από τη μαζική μετανάστευση πληθυσμών – νέου φθηνού εργατικού δυναμικού. Οι άνθρωποι αναζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και εκατομμύρια διαφεύγουν από πολέμους, οικονομικές και περιβαλλοντικές

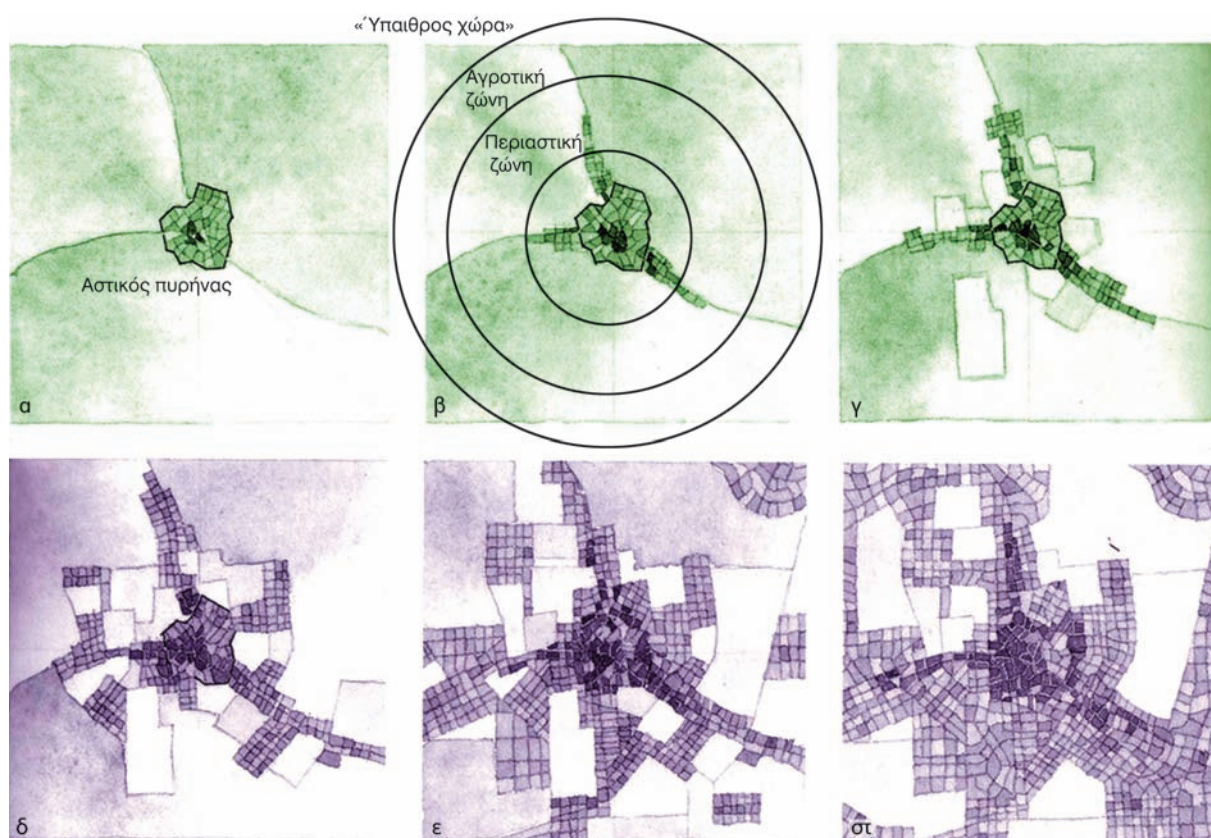
κρίσεις και κοινωνική και πολιτική καταπίεση, συγκεντρώνονται στις πόλεις του ανεπτυγμένου καπιταλισμού όπου οι παλιές κλίμακες συσχετισμών και διασυνδέσεων οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων αναδιατάσσονται (rescaling) και δημιουργούν τοπικές εκδοχές από νέες χωρικές και οικονομικο-κοινωνικές εντάσεις.

Ενώ το ερώτημα, με ποιους τρόπους οι πόλεις επηρεάζονται από διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της παγκόσμιας αστικοποίησης συνεχίζει να αποτελεί προσφιλή ερευνητική κατεύθυνση σε πολλά πεδία των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιστημών, υπάρχει μία σαφής τοποθέτηση ερευνητών στη διαθέσιμη βιβλιογραφία που προτείνουν τη μελέτη των πόλεων μέσα από ενήμερα τοπικά και ιστοριο-γεωγραφικά σχήματα, «κοσμοπολίτικα» (cosmopolitan) (Robinson 2002, 2006), ανοιχτά στις σύγχρονες χωρο-κοινωνικές και οικονομικές δυναμικές που αναπτύσσονται, και πέρα από προκαθορισμένες κατηγορίες, όπως αυτή της «παγκόσμιας πόλης». Αλλά ακόμη και ερευνητές που αποδέχονται τις θεωρήσεις της «παγκόσμιας πόλης» αναγνωρίζουν ότι ακόμη και μεταξύ αυτών των αδιαμφισβήτητων παγκόσμιων πόλεων υπάρχουν χαρακτηριστικά στοιχεία τα οποία εδραίωνονται στην ιδιαίτερη ιστορική και γεωγραφική τους εξέλιξη, τα οποία τις διαφοροποιούν μεταξύ τους (Burdett, Sudjic eds 2007).

Μέσα από μία τέτοια κοσμοπολίτικη θεώρηση οι πόλεις αντιμετωπίζονται ως τόποι αλληλοκαλυπτόμενων δικτύων σχέσεων όπου οι άνθρωποι, οι πόροι, οι ιδέες συναντιούνται σε μία μεγάλη ποικιλία διαφορετικών συνδυασμών, μέσα σε πολυπλοκές γεωγραφίες που διαφοροποιούνται και αναδιοργανώνονται άτακτα εσωτερικά, τείνουν σε αβέβαιες ή ασαφείς εκδοχές του μέλλοντος οι οποίες περιορίζονται ή διευκολύνονται από τις ιστορικές συγκυρίες της κάθε πόλης. Επισημαίνουν ότι όλες οι πόλεις, οι περισσότερες «συνήθεις» (ordinary) στον κόσμο (Amin, Graham 1997, Robinson 2002, 2006: 93-115) και όχι «παγκόσμιες», «παγκοσμιοποιούμενες» ή «παγκοσμιοποιημένες» (global, globalizing, globalized), πρέπει να διερευνώνται και να σχεδιάζονται μέσα από την ιδιαίτερη πολυπλοκότητά τους όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από την ιστορική και γεωγραφική τους εξέλιξη, τις ευρύτερα διαμορφωμένες συνθήκες (context) και τις σύγχρονες

9. Για τη μεταφορά του όρου στην ελληνική γλώσσα βλ. Καυκαλής 2003, επίσης για μία πρώτη ελληνική αναφορά στις νέες συναρτήσεις του τοπικού με το παγκόσμιο βλ. Χατζημιχάλης 1993.

5 Διαχρονική εξέλιξη της μορφής της πόλης από την περικλειστή διάταξη ενός αστικού πυρήνα (α), στις διάχυτα αστικοποιούμενες περιοχές χωρίς σαφή όρια (ε-στ).

δυναμικές¹⁰. Η επιστημονική αυτή στάση είναι κατ' αρχήν δεκτική στα τοπικά ζητήματα όπως αναδεικνύονται επί των ιδιαίτερων τόπων και συστήνονται μέσα από τις τοπικές εμπειρίες και κατανοήσεις των δυναμικών εξουσίας και των ιδιαίτερών τους ιστοριο-γεωγραφικών και υλικών συνεχειών και ασυνεχειών [Hadjimichalis 2004, Burgel 2007, Maloutas, Fujita (eds) 2012].

3 Μεταβολές στη χωρική διάρθρωση της πόλης και διάσπαρτη αστικοποίηση

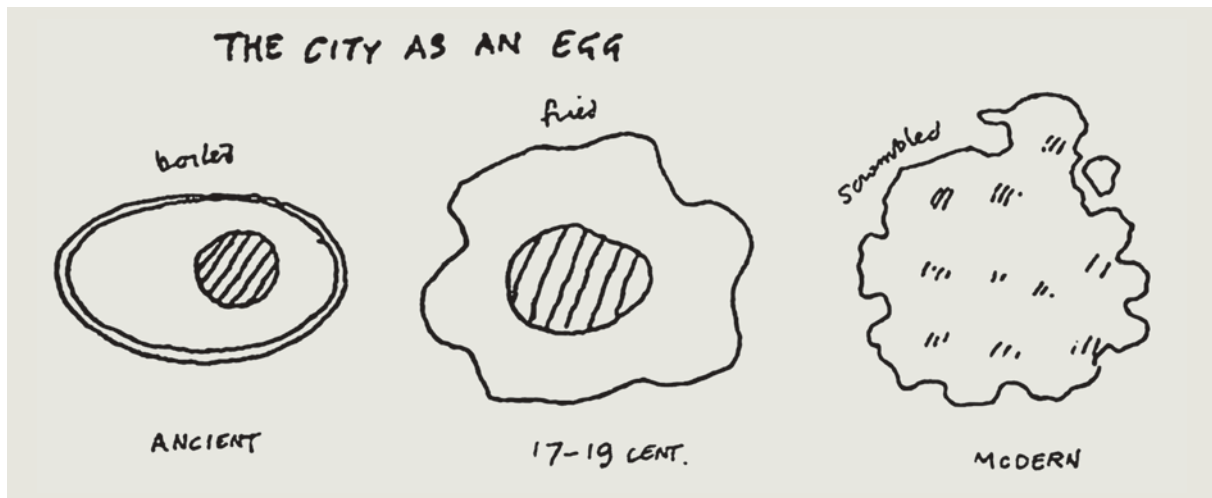
Είναι κοινά αποδεκτό ότι την τελευταία τριακονταπενταετία η χωρική διάρθρωση των πόλεων έχει σταδιακά μετασχηματιστεί. Οι πόλεις έχουν πάψει να αναπτύσσονται γύρω από ένα μοναδικό, κυρίαρχο οικονομικά και συμβολικά κέντρο και δεν είναι πλέον συμπαγείς. Ο άμεσος και ευρύτερος περιαστικός χώρος των μεγάλων πόλεων κατοικείται όλο και περισσότερο (Εικ. 5). Ο Cedric Price περιγράφει σχηματικά τα στάδια εξέλιξης της μορφής της πόλης σε σχέση με το περιβάλλον τοπίο –από την παραδοσιακή και σαφώς οριοθετημένη στη μοντέρνα διάχυτη πόλη– αναφερόμενος κατ' αναλογία στα πιάτα πρωινού (αυγό

βραστό, αυγό μάτι, αυγά στραπατσάδα, στο Shane 2006: 56, 64) (Εικ. 6). Την αναλογία συμπληρώνει ο Laux (2008, 39) με το αυστριακό αυτοκρατορικό γλυκίσμα "Kaiserschmarrn" (πληθωρική γλυκιά στραπατσάδα με λωρίδες σφολιάτας, σταφίδες και αμύγδαλα που ξεπετάγονται έξω από το πιάτο προς όλες τις κατευθύνσεις). Αυτή είναι η αναλογία μορφής που ανταποκρίνεται στη σύγχρονη μετα-βιομηχανική πόλη.

Η διάσπαρτη αστικοποίηση σε ευρείες μητροπολιτικές ζώνες στην Ευρώπη και τη Μεσόγειο¹¹, το πώς και το γιατί κατοικείται η αστική περιφέρεια όπως κατοικείται, καθορίζονται από ένα ευρύ πλαίσιο τοπικών ιδιομορφιών διαφοροποιώντας σημαντικά τις πόλεις

10. Η θεώρηση αυτή εντάσσεται και σε μία μετα-αποικιακή (post-colonial) προσέγγιση των πόλεων του αναπτυσσόμενου κόσμου ή της «ημι-περιφέρειας».

11. Για τη συνθήκη της διάσπαρτης αστικοποίησης, τη «μετα μητρόπολη» (postmetropolis) στην Ευρώπη και στην Αμερική βλ. Soja, 2000: Part II, για τη διάχυση της αστικοποίησης στην Ευρώπη βλ. Viganò, 2003, EEA 2006, για χαρακτηριστικές πολυκεντρικές μητροπολιτικές περιοχές στην Ευρώπη βλ. αφιέρωμα περιοδικού *Urban Studies* 38(4) 2001, Kloosterman, Musterd 2001, Hall, Pain (eds) 2006, για την παρακτιοποίηση της αστικής ανάπτυξης – την ιδιαίτερη εκδοχή της διάχυσης στη Μεσόγειο, βλ. Χατάογλου, 2001β.

6 Η εξέλιξη της μορφής της πόλης – «Η πόλη ως αυγό» σύμφωνα με τον Cedric Price.

μεταξύ τους και τα οικιστικά δίκτυα των οποίων αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα (Εικ. 7). Γεωμορφολογικές, ιστορικές, θεσμικές, ιδιοκτησιακές, κοινωνικοοικονομικές, πολιτισμικές ιδιαιτερότητες σε κάθε πόλη παρέχουν σειρά εναλλακτικών σχηματισμών μέσα από δεδομένους περιορισμούς και δυνατότητες που έχουν καθοριστεί διαφορετικά για τον ιδιαίτερο κάθε φορά τόπο. Τα άτομα, οι ομάδες, οι οργανισμοί και οι επιχειρήσεις μπορούν να επιλέξουν ή/ και να διεκδικήσουν πώς και πού θα κατοικήσουν ή θα εγκατασταθούν. Η ίδια η διαδικασία της αστικής συγκρότησης έχει μεταβληθεί παράγοντας νέους αστικούς και περιφερειακούς (urban-regional) συσχετισμούς. Πρόκειται πλέον για διάχυτες μητροπολιτικές περιοχές, για έναν μεγάλο αριθμό από αυτοτελείς ενότητες με χαρακτηριστικά μιας νέας αστικότητας, οι οποίες αναπτύσσονται και συνδέονται κατά μήκος κύριων μεταφορικών υποδομών που τη διευκολύνουν. Η διάχυση ή εξάπλωση (dispersion, diffusion, sprawl) της αλληλοτε συμπαγούς πόλης σε ένα πολυκεντρικό αστικό δίκτυο, χαρακτηρίζει πλέον, ανάλογα με τον εφαρμοζόμενο βαθμό χωρικής ρύθμισης της ανάπτυξης, όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις του κόσμου (Antrop 2004). Προσομοιάζει αλλά υπερβαίνει την αρκετά παλαιότερη υπόθεση διάχυτης αστικοποίησης της ανατολικής αμερικάνικης ακτής ως πολυ-πυρηνικής «μεγαλόπολης» (Gottman 1964, Vicino et al 2007).

Το γενικό σχήμα αναφέρεται στις νέες μορφές αστικής ανάπτυξης οι οποίες λαμβάνουν χώρα πέρα από τις συνεκτικές αστικές περιοχές. Κύρια χαρακτηριστικά τους η αστικοποίηση παραγωγισμένων παλιότερων οικιστικών θέσεων, και η ανεξέλεγκτη εξάπλωση ασυσχετίστων λειτουργικών σε εξαιρετικά χαμηλές πυκνότητες

και σε τέτοια έκταση εκτός των αστικών ορίων, που καταλύονται τα όρια μεταξύ πόλης – υπαίθρου μετατρέποντας τις περιφέρειες των πόλεων σε αστικο-αγροτικά συνεχή (rural-urban continuum, rurbanization) και απομακρυσμένους αγροτικούς οικισμούς σε προάστια του αστικού κέντρου (peri-urbanisation). Ανεξάρτητα από τις υπερβολικές διαφορές στην πυκνότητα, στον αριθμό των κατοίκων και τη δομή των αρχικών πόλεων, όλα τα αστικά συγκροτήματα δείχνουν μία τάση να αποκτούν «πορώδη όρια», να «ξεφτίζουν», να «σμίγουν με το τοπίο» αναιρώντας προηγούμενες αντιθέσεις μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου αλληλά και μεταξύ προηγούμενων ξεχωριστών πόλεων, οικισμών ή μητροπολιτικών περιφερειών (Soja 2000: 150).

Αν και τα πρότυπα της προαστιοποίησης (suburbanization) και της περιαστικοποίησης (peri-urbanisation) διαφοροποιούνται μεταξύ των χωρών ακόμη και της Ευρώπης, παρήγαγαν σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό μία χαρακτηριστική για κάθε περιοχή αστική διάχυση¹². Οι διαφοροποιήσεις εδράζονται σε μακρο-οικονομικούς παράγοντες και σε ιδιαιτερότητες εθνικά ή/και τοπικά προσδιορισμένες όπως το καθεστώς ιδιοκτησίας και χρήσης της γης, η αγορά γης και κατοικίας, και οι χρηματοδοτικές δυνατότητες, οι θεσμοί (παραδόσεις,

12. Για την παγκόσμια ποικιλία των μορφών προαστίων βλ. Keill (ed) 2013, για τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιαίτερες «υβριδικές» μορφές της αστικής διάχυσης και της ταχύτατης μεταβολής των χρήσεων γης γύρω από τα αστικά συγκροτήματα στην Ευρώπη, καθώς και τον ρόλο των δικτύων μεταφορών βλ. EEA 2006 και τα αναλυτικά αποτελέσματα των διευρωπαϊκών προγραμμάτων URBS PANDENS [βλ. συνολική παρουσίαση αποτελεσμάτων στην έκδοση Couch et al 2007, PLUREL (<http://www.plurel.net/Project-4.aspx> τελ. πρόσβ. 24-1-2015) και SCATTER (<http://www.casa.ucl.ac.uk/scatter/> τελ. πρόσβ. 24-1-2015)].

7 Η Ευρώπη τη νύχτα – Επεξεργασμένη δορυφορική εικόνα (2012).

Πίνακας 1.1 Παράγοντες που προκαλούν αστική διάχυση στην Ευρώπη (πηγή: ΕΕΑ 2006:17)

Μακρο-οικονομικοί παράγοντες

- Οικονομική ανάπτυξη
- Παγκοσμιοποίηση
- Ευρωπαϊκή ενοποίηση

Μικρο-οικονομικοί παράγοντες

- Βελτίωση βιοτικού επιπέδου
- Τιμές γης
- Διαθεσιμότητα φθηνής αγροτικής γης
- Ανταγωνισμός μεταξύ Δήμων

Δημογραφικοί παράγοντες

- Πληθυσμιακή ανάπτυξη
- Αύξηση του σχηματισμού νοικοκυριών

Προτιμήσεις στην κατοικία

- Περισσότερος χώρος ανά άτομο
- Προτιμήσεις στην κατοικία

Προβλήματα στην εσωτερική δομή της πόλης

- Κακή ποιότητα αέρα
- Θόρυβος
- Μικρά διαμερίσματα
- Ανασφαλή περιβάλλοντα
- Κοινωνικά προβλήματα
- Έλλειψη πράσινων ελεύθερων χώρων
- Κακή ποιότητα σχολείων

Μεταφορές

- Κατοχή ΙΧ αυτοκινήτου
- Διαθεσιμότητα οδών
- Χαμηλό κόστος καυσίμων
- Κακή δημόσια συγκοινωνία

Κανονιστικά πλαίσια

- Αδύναμος προγραμματισμός των χρήσεων γης
- Κακή εφαρμογή των υφιστάμενων σχεδίων
- Απουσία οριζόντιου και κατακόρυφου συντονισμού και συνεργασίας

πολιτικές, πρότυπα, κανονισμοί) χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού, ο βαθμός ανάπτυξης των δικτύων μεταφορών και των τεχνολογιών επικοινωνίας, τα προβλήματα στο εσωτερικό των πόλεων κ.λπ. (βλ. Gillham 2002: 8 -17 και τον Πίνακα 1.1. για τους καθορισμούς συγκρότησης της αστικής διάχυσης όπως παρουσιάζεται στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών χωρών).

Η συνεχιζόμενη αστική εξάπλωση, η προαστιοποίηση, η περιαστικοποίηση, τα νέα περιαστικά τοπία εγγύς των συνεκτικών τμημάτων των αστικών κέντρων με κυρίαρχη την ανάπτυξη των νέων χώρων κατανάλωσης και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (μεικτά σχήματα αναψυχής – κατοικίας – παραγωγής που απασχολούν μεγάλο αριθμό ατόμων), οι επενδύσεις του διεθνοποιημένου κεφαλαίου και η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών (δικτύων τηλεπικοινωνιών και μεταφορών) στην οργάνωση των δραστηριοτήτων στον χώρο μονοπωλούν την τελευταία τριακονταπενταετία ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης για τις μεταλλάξεις του φυσικού χώρου των πόλεων. Η «αστική περιφέρεια» (fringe-belt, rural – urban fringe) ως έννοια έχει καταστεί προβληματική. Από σύνορο μεταξύ πόλης – υπαίθρου που είχε υπάρξει για αιώνες, μετασχηματίζεται σε έναν ανιεράρχητο, πολύμορφο και πρωτόγνωρο τύπο κατοίκησης και κεντρικότητας, τύπο νέας αστικότητας που διαμορφώνει νέους (υβριδικούς) τρόπους ζωής, νέες μορφές διαχωρισμού και νέα περιβαλλοντικά δεδομένα. Αποτελεί μία μεταβατική ζώνη χωρίς σαφή όρια που συγκροτείται από συνεχώς οικοδομούμενες αστικές και περιαστικές περιοχές γύρω από τις πόλεις και τους μικρότερους οικισμούς, σε μία διαρκή αναδιάταξη ανάμειξης χρήσεων, κοινωνικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών, χωροταξικών-πολεοδομικών περιορισμών και αστικό-μορφων τοπίων [βλ. σχετικούς ορισμούς στο Johnston et al (eds) 2000, The Dictionary of Human Geography] (Εικ. 8).

Νέες έννοιες έχουν επινόηθεί για να περιγράψουν αυτή τη νέα αστική συνθήκη συνεχιζόμενης αποσυγκέντρωσης που συνοδεύεται από νέους τρόπους ζωής, και δεν περιορίζεται πλέον στις ΗΠΑ όπου για πρώτη φορά παρατηρήθηκαν: οι «πόλεις της άκρης» (edge-city – Garreau 1991, boomburbs), η «μετάπολη» (metapolis – Ascher 1995), η «μετα-μυτρόπολη», τα «μετα-προάστια», η «εξώπολη», ο «μυτροπολιτικός γαλαξίας» (postmetropolis, post-suburbia, exopolis, metropolitan galaxy – Soja 2000), η «ενδιάμεση πόλη» (Zwischenstadt – Sieverts 2000), τα «υβριδικά τοπία – μωσαϊκά» (hybrid landscapes: mosaics – patchworks στο Couch et al 2007, 244), αποτελούν προσπάθειες διατύπωσης της ρήξης με το πρότυπο της «συμπαγούς»

"We're waiting for the city to come to us..."

8 «Περιμένοντας την πόλη να έρθει σε εμάς».

πόλης [compact city – Jencks et al (eds) 1996] – της επί μακρόν διατηρούμενης μορφής πόλης με τη χαρακτηριστική ανάμειξη των χρήσεων, την πυκνή δομή του ιστού, τους δημόσιους χώρους ως πεδίο έκφρασης της αστικής συνύπαρξης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (convivial city, Girardet 1999: 47-51).

Υποστηρίζεται ευρέως ότι η πόλη «έχει γυρίσει τα μέσα έξω» και η ανάπτυξη των ευρύτερων περιοχών – περιφερειών δεν βασίζεται στην ανάπτυξη ενός κυρίαρχου αστικού κέντρου, της πρωταρχικής μορφής της υλικά οριοθετημένης πόλης. Παλιότερα τα σημαντικότερα μέρη συγκεντρώνονταν μόνο σε συνεκτικές αστικές περιοχές: τα ιστορικά κέντρα, τους πολιτιστικούς και τουριστικούς πόλους. Η περιφέρεια της πόλης ήταν ένας υπολειμματικός χώρος και μία σαφώς υποβαθμισμένη ζώνη με αγροτική γη σε τάση εγκατάλειψης, περιοχή υποδοχής φτωχών και απόκληρων που έρχονταν στην πόλη αναζητώντας μία καλύτερη τύχη ή τόπος εξορίας ανεπιθύμητων, με προάστια – υπνωτήρια, τόπος παραγωγικών εγκαταστάσεων, βιομηχανιών, αποθηκών κ.λπ. Μπορούσε να διακρίνει κανείς διαβαθμισμένες σε αστικότητα ζώνες: μία εσωτερική προς το κέντρο αστική περιφέρεια (inner fringe), που χαρακτηριζόταν από γη σε ένα προχωρημένο στάδιο μετάβασης από τις αγροτικές στις αστικές χρήσεις γης όπου λάμβαναν χώρα κατασκευές και είχαν εγκριθεί σχέδια κατάτμησης ή επέκτασης, και μία εξωτερική προς το κέντρο αστική περιφέρεια (outer fringe) όπου οι αγροτικές χρήσεις γης συνέχιζαν να κυριαρχούν στο τοπίο, αλλά η δειξήδωση αστικά προσανατολισμένων στοιχείων ήταν ξεκάθαρη, λ.χ. αστικές χρήσεις που καταλάμβαναν υπερβολικά μεγάλες εκτάσεις και δεν μπορούσαν να τακτοποιηθούν αλλού (αεροδρόμια, νεκροταφεία, έργα αποχέτευσης, υπεραγορές και εμπορικά κέντρα κ.λπ.) Η διάκριση αυτή της περιφέρειας έδινε και μία προοπτική μεγέθυνσης της πόλης στο μέλλον. Μέσα στον χρόνο σημαντικές αλλαγές στον πληθυσμό και στην οικονομική βάση ήταν δυνατό να προκαλέσουν

περιοδική επιτάχυνση, επιβράδυνση ή στασιμότητα στη μεγέθυνση της πόλης προς τα έξω και προαναγγελλθείσες αλλαγές στη σύνθεση των (θεσμοθετημένων) χρήσεων γης στις ζώνες αυτές.

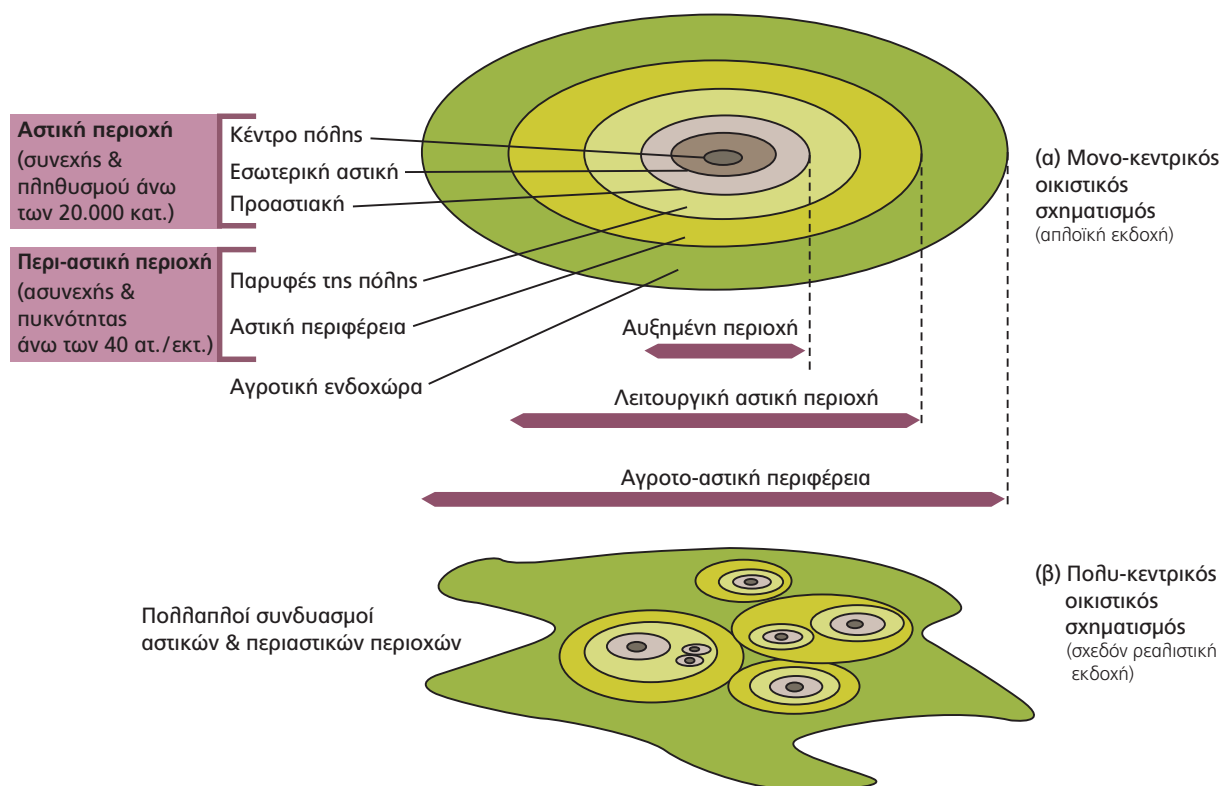
Το μοντέλο κατανόησης της αστικής μεγέθυνσης ως γεωγραφικού αποτελέσματος ήταν συχνά μία διαδοχή από ευρείες ομόκεντρες περιφερειακές ζώνες που διαχωρίζονταν από άλλες σχετικά ομογενείς περιοχές κατοικίας καθώς αυξανόταν το πληθυσμιακό μέγεθος της πόλης. Μέσα στην ιστορία και στον γεωγραφικό χώρο διαφορετικές υπήρξαν οι αιτίες που προκάλεσαν την αύξηση του ζωτικού χώρου της πόλης και τη δημιουργία νέων περιοχών κατοικίας – προαστίων και ειδικών λειτουργικών ζωνών: η εκβιομηχάνιση, η έξοδος της μέσης τάξης από την πόλη σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, προγράμματα αστικής εξυγίανσης και στέγασης, η κυρίαρχη αστική κουλτούρα, η εσωτερική μετανάστευση, η αυθόρμητη εγκατάσταση φτωχών ή εργατικών πληθυσμών, οι βιομηχανικές περιοχές, τα νέα μέσα συγκοινωνίας κ.λπ. (βλ. ιστορική αναδρομή της αστικής διάχυσης στην Αμερική στο Gillham 2002: 25-66, και εξέλιξης της περιφέρειας της πόλης στην Ευρώπη στο Couch et al 2007: 6-15). Κάθε ζώνη ήταν εξελιγμένη από μόνη της περνώντας διαδοχικά από τη φάση της αρχικής συγκρότησης, στην επέκταση και στη συνένωση με το συνεκτικό κυρίως τμήμα της πόλης, με αντίστοιχες ή μη μεταβολές στις αξίες και χρήσεις γης. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσαν να αναγνωριστούν ένας πρώτος ή εσωτερικός περιμετρικός δακτύλιος ανάλογης συνεκτικότητας, μία ή περισσότερες ενδιάμεσες περιμετρικές ζώνες και ένας πιο πρόσφατος ή εξωτερικός περιμετρικός δακτύλιος [βλ. σχετικούς ορισμούς στο Goodall (ed) 1987 – *The Penguin Dictionary of Human Geography*]. Στη στοιχειώδη αυτή κατανόηση της αστικής εξάπλωσης βασίστηκαν αρχικές προσεγγίσεις μέτρησης ή παρακολούθησης της αστικής διάχυσης ως διαδικασίας διασποράς, ως «επιδημίας» (βλ. Batty et al 1999) που εξελίσσεται στον χρόνο. Σήμερα γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην αστική διάχυση και την αστική μεγέθυνση με κύριο ειδοποιό διαφορά αυτήν της γεωγραφικής διεύρυνσης του αστικού χώρου που δεν αντιστοιχεί σε πληθυσμιακή αύξηση ή μεγέθυνση της οικονομικής δραστηριότητας και δεν συνοδεύεται από αύξηση της πυκνότητας σε συγκεκριμένη θέση. Η αστική εξάπλωση ή διασπορά νοείται κυρίως ως διαδικασία αστικής μεταβολής που εξελίσσεται μέσα στον χρόνο (Couch et al 2007: 4-6).

Μία νέα δυναμική μορφή μητροπολιτικής περιφέρειας, πολυκεντρικής ή πολυπυρηνικής (polycentric, poly-

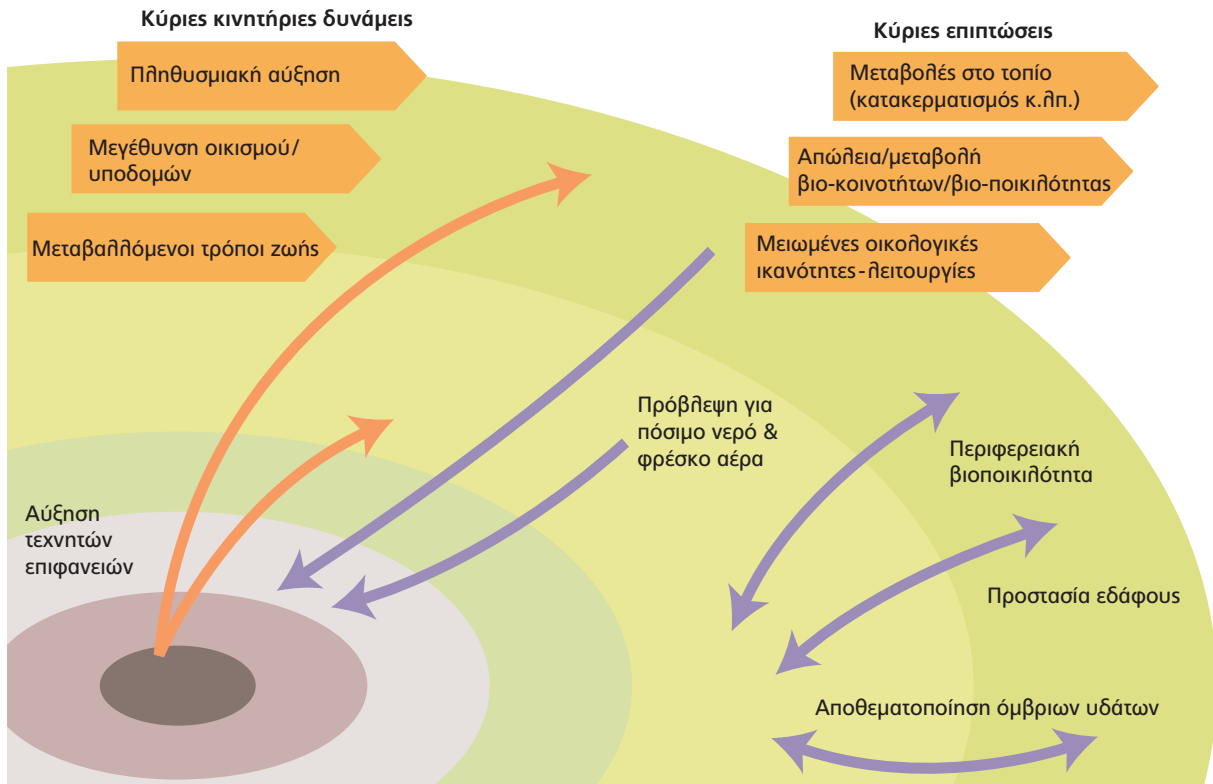
nucleated), η αγροτο-αστική λειτουργική περιοχή (the Rural-Urban Functional Region – βλ. έννοια στο PLUREL, υποσημείωση 12) οργανώνεται όλο και περισσότερο αποκεντρωμένα ή μάλλον αποσυγκεντρωμένα. Ένα νέο εντεινόμενο δίκτυο διεθνών και τοπικά ανακλιμακούμενων σχέσεων στον εξωαστικό και αγροτικό χώρο παράγει ένα πλέγμα από άνισα κατανομημένες και ανεπτυγμένες συγκεντρώσεις (Εικ. 9, 10).

Η μορφή της διάσπαρτης πόλης γίνεται αντιληπτή ως «μία αρνητική αστική μορφή» με χαρακτηριστικές επιβαρύνσεις όπως «η αντιαισθητική ανάπτυξη, η δύσκολη πρόσβαση στις υπηρεσίες για αυτούς που έχουν περιορισμένη κινητικότητα όπως οι νέοι και οι ηλικιωμένοι, ο αυξημένος χρόνος των διαδρομών, η κυκλοφοριακή συμφόρηση και η αύξηση της κατανάλωσης καυσίμων λόγω των χαμηλών πυκνοτήτων, η υπερβολική εξάρτηση στη χρήση του αυτοκινήτου, οι υψηλότερες δαπάνες στον εξοπλισμό των γειτονιών κατοικίας και η απώλεια της αγροτικής γης και του συνεχούς τοπίου» (Chin 2002: 2). Ειδικότερα για την Ευρώπη θεωρείται ότι «απειλεί τον ίδιο τον πολιτισμό της Ευρώπης, αφού δημιουργεί περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο της Ευρώπης. Επιπλέον, υπονομεύει σημαντικά τις προσπάθειες αντιμετώπισης της παγκόσμιας πρόκλησης της κλιματικής αλλαγής» (EEA 2006: 5).

Εικονογραφικές προσεγγίσεις του χώρου της διάσπαρτης και πολυκεντρικής μητροπολιτικής περιφέρειας θεωρούν τον εξωαστικό χώρο δυσανάγνωστο, ενιαίο και ομοιογενή, με αντιφατική εικόνα αδιαφοροποίητα κοινή σε όλους τους τόπους (generic city), ένα ουδέτερο πεδίο ελεύθερης και άναρχης ανάπτυξης δραστηριοτήτων και τεχνολογιών (Koolhaas 1995, 2003, Laux 2008: 39). Είναι διαδεδομένη η αντίληψη ότι αυτό που έχει συμβεί στον βορειο-αμερικανικό χώρο, η ανεξέλεγκτη άμορφη αστική διάχυση (sprawl, Kunstler 1993, Bruegmann 2005) με τις αυτοτελείς επιχειρηματικές ενότητες, τις αστικό-μορφες συγκροτήσεις πέρα από τις άκρες των πόλεων (edge cities, Garreau 1991) και τις δικτυωμένες οικολογίες τεχνολογικών υποδομών (Kaika 2005, Varnelis 2009) σύντομα θα συμβεί με την ίδια μορφή και οργάνωση και στις υπόλοιπες χώρες του δυτικού κόσμου. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, οι έρευνες σε συγκεκριμένες πόλεις και περιφέρειες της Ευρώπης δείχνουν ότι τόσο η πολυκεντρική ανάπτυξη των περιφερειών όσο και οι συγκεκριμένες χωρικές αναπτύξεις προαστίων και αραιο-αστικοποιημένων περιοχών εμφανίζουν τάση ετερογένειας παρά ομογενοποίησης, ενώ δεν έχουν ακυρώσει τη σημασία των κεντρικών περιοχών των πόλεων. Αποτελούν μεν λειτουργικά ανάλογα των αμερικανικών προτύπων αλλά διαμορφώνονται μέσα σε, και διαμορφώνουν

9 Μορφές αστικής ανάπτυξης στην αστική περιφέρεια (ορισμοί PLUREL).

10 Τυπικές μεταβολές του τοπίου σε διακριτές ζώνες περιμετρικά των αστικών κέντρων (PLUREL).

διαφορετικές δημογραφικές τάσεις, πρότυπα κατανάλωσης, οικονομικές λειτουργίες, βαθμούς δημόσιας παρέμβασης, πολιτικές σχεδιασμού, σχέσεις με δημόσιους φορείς κ.λπ. (Champion 2001, Kloosterman, Lambregts 2001, Musterd, Van Zelm 2001, Phelps, Parsons 2003, Bontje, Burdack 2005, Couch et al 2007). Το ενδιαφέρον, λοιπόν, τοποθετείται στην κατανόηση του συνόλου του αστικοποιούμενου χώρου, των μετασχηματισμών του στον χώρο και τον χρόνο, και της κοινωνικής, οικονομικής και οικολογικής του διαχείρισης, της διακυβέρνησής του.

Τι συμβαίνει στα ενδιάμεσα των χαρακτηριστικών νέων αναπτύξεων της περιφέρειας, μεταξύ των νέων αστικών τοπίων; πώς έχουν συγκροτηθεί αυτά; ποιοι τα κατοικούν και ποιους εξυπηρετούν; ποιοι φορείς συμμετέχουν στη διαμόρφωση και διαχείρισή τους; ποιες οι νέες χωρο-κοινωνικές ανισότητες που αποκρυσταλλώνουν; αποτελούν σταθερά ερωτήματα που κατευθύνουν τη διερεύνηση της αστικοποίησης των περιφερειών συγκεκριμένων αστικών συγκροτημάτων και μητροπολιτικών περιφερειών, και με τα ευρήματά τους παρουσιάζουν την πολυμορφία των αντανakλάσεων των σύγχρονων δυναμικών διαδικασιών αστικοποίησης στον εκάστοτε γεωγραφικό χώρο.

Ήδη από τη δεκαετία του '90 εμφανίζονται στη διεθνή αρθρογραφία αναλυτικές μελέτες για ευρωπαϊκές πόλεις και πρόσφατα για πόλεις στον αναπτυσσόμενο κόσμο που αφορούν στη διερεύνηση της ιδιαίτερης συγκρότησης του χώρου της περιφέρειάς τους και της αστικής διάχυσης. Η δυναμική και η πολύπλοκη μορφή της περιαστικής ανάπτυξης και των μητροπολιτικών επεκτάσεων αποτελούν όλο και περισσότερο κέντρο ενδιαφέροντος εξειδικευμένων ερευνών σε ευρωπαϊκές αθλή και σε αναπτυσσόμενες χώρες με έμφαση κυρίως στις επιπτώσεις της διεθνοποίησης της οικονομίας στην κατανομή των χρήσεων, την ανάπτυξη των δικτύων, τα σχήματα διακυβέρνησης αθλή και τις μεθόδους μέτρησης και παρακολούθησης¹³. Στη βι-

13. Ενδεικτικά βλ. αφιέρωμα στο περιοδικό *Environment and Planning D – Society and Space* 12(2)1994 για τις αστικές περιφέρειες των ευρωπαϊκών πόλεων, Keil, Ronneberger 1994, Hitz et al 1994, Lehrer 1994, Beauregard 1995, Dura-Guimera 2003 για τη Βαρκελώνη, Erman, Ecke 2004 για την Κωνσταντινούπολη, Rudolph, Brade 2005 για τη Μόσχα, Couch et al 2005 για πόλεις σε ύψηση, Ιωάννου, Σερράος 2006, Sayas 2006 για τις ελληνικές πόλεις, Keivani, Mattingly 2007 για την περιαστική γη στις πόλεις του Νότου (Ασία και Λατινική Αμερική), αφιέρωμα περιοδικού *Cities* 24(2) 2007, Dupont 2007 για τον περιαστικό χώρο στην Ινδία, Ban-zhaf et al 2009 και Pesaresi et al 2013 για την τοπική και παγκόσμια παρακολούθηση γεωγραφικών παραμέτρων αστικοποίησης.

βλιογραφία συχνή είναι η διαφοροποίηση των ορισμών της αστικής διάχυσης πέρα από τις γενικές περιγραφές και τις επιπτώσεις του φαινομένου, όσον αφορά στις διαδικασίες πρόκλησης του φαινομένου (παγκόσμιες και τοπικές) και τις μορφές εκδήλωσης στον χώρο (γενικά και ως προς τους τύπους δόμησης, χρήσεων γης και συνδέσεων κ.ά. χαρακτηριστικών της συγκροτήσεως). Το ζήτημα της αστικής μεταβολής μέσα στον χρόνο και των αστικών μετασχηματισμών που προκαλούνται εξετάζεται σε όλες τις πτυχές και κλίμακες διερεύνησης του φαινομένου.

4 Μετασχηματισμοί της αστικής περιφέρειας – Τύποι περιαστικών συγκροτήσεων

Μεταξύ συνεκτικού αστικού ιστού και απομακρυσμένων οικισμών ή προαστίων και πέρα από τη διχοτομία κέντρου – περιφέρειας, η διάσπαρτη πόλη και η πολυκεντρική περιφέρειά της (region) συγκεντρώνουν νέες αστικές δυναμικές και εντάσεις, νέα σχήματα κοινωνικού διαχωρισμού αλληλά και κοινωνικών συναθροίσεων – συναντήσεων και ωσμώσεων. Η αστική περιφέρεια, η περίμετρος, οι παρυφές ή η άκρη της πόλης (city-belt, urban periphery, urban fringe), αποκτά διαφορετική σημασία και βαρύτητα ως ενδιάμεση περιοχή στο νέο αστικό και ευρύ περιαστικό γίγνεσθαι. Νέοι τύποι περιαστικών συγκροτήσεων διαμορφώνουν χαρακτηριστικά τοπία αστικής διάχυσης.

Στην προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης ιδιαίτερο ενδιαφέρον τοποθετείται στις νέου τύπου επενδύσεις στον χώρο με αφετηρία και τη συγκρότηση νέων χωρικών αποσπασμάτων. Οι νεοφιλελεύθεροι σχεδιασμοί που στοχεύουν ταυτόχρονα στην επιχειρηματοποίηση των αστικών συγκροτημάτων στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού των πόλεων δίνουν έμφαση στην εικόνα και την ταυτότητα της πόλης. Τα αστικά περιβάλλοντα δεν μπορούν πλέον να γίνουν αντιληπτά μόνον ως τόποι κατοίκησης και ανταλλαγής αλληλά ως τόποι – προϊόντα διαθέσιμα προς προώθηση και πώληση για ευρεία κατανάλωση στο παγκόσμιο γίγνεσθαι [Harvey 1989, Voogd, Ashworth 1990, Kearns and Philo (eds) 1993]. Σε αυτήν τη διαδικασία η εικόνα και το αστικό τοπίο, ακόμη και της περιφέρειας, αποκτούν κεντρική σημασία. Τα «αστικά νησιά» [ό.π. Moulaert et al (eds) 2003] συνεχίζουν να αποτελούν διαδεδομένες πρακτικές ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας των πόλεων αλληλά και συχνά «πολιτικά

πυροτεχνήματα» προς τοπική ή εθνική κατανάλωση. Ως «αστικά νησιά» νοούνται νέες χωρικές συγκροτήσεις και συγκεντρώσεις (clusters) όπως νέες μεταφορικές υποδομές, νέοι χώροι προνομιακής εγκατάστασης επιχειρήσεων κ.λπ. με στόχο να ενισχύσουν την οικονομική ελκυστικότητά τους ή αναβάθμιση της εικόνας τους και νέοι οικονομικοί πόλοι ψυχαγωγίας, πολιτισμού, κατανάλωσης κ.λπ. που προβάλλεται ότι αναβαθμίζουν το αστικό περιβάλλον. Σε αυτά αναγνωρίζουν τους λόγους ανάδυσης «νέων αστικών τοπίων», που όμως αποτελούν προσαρμοσμένα στις τοπικές συνθήκες, «διεθνο-τοπικο-ποιημένα» (globalised) πρότυπα, στις κεντρικές περιοχές αλληλά και στην περιφέρεια και στον περιαστικό χώρο (Γοσποδίνη, Μπεριάτος 2006: 15-17).

Στην τοπική κλίμακα του αστικού συγκροτήματος η αστική εξάπλωση ως εντεινόμενη περιαστικοποίηση αντιμετωπίζεται ως νέα μορφή αστικοποίησης του υλικού χώρου. Η έμφαση των ορισμών τοποθετείται στην αναγνώριση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών αποτελεσμάτων της στον υλικό χώρο.

Ο Gillham (2002: 3-8) συμπληρώνοντας παλαιότερες προσεγγίσεις περιγράφει έξι διαφορετικές μορφές, τύπους ή χαρακτηριστικά δόμησης και λειτουργικής συγκρότησης της αστικής διάχυσης στις βορειο-αμερικανικές πόλεις:

- τη σημειακή αστική ανάπτυξη (leapfrog development) που ξεπηδά εν μέσω αγροτικών ή δασικών εκτάσεων
- την ταινιακή εμπορική ανάπτυξη (commercial strip development) πολυκαταστημάτων, πρατηρίων, εστιατορίων κ.λπ. κατά μήκος μεγάλων οδικών αξόνων
- τη χαμηλή πυκνότητα (low density) πληθυσμού, κατοικίας ή δόμησης
- τη μονο-λειτουργική ανάπτυξη (single-use development) που σχετίζεται και με τους εφαρμοζόμενους κανονισμούς διαχωρισμού των χρήσεων γης (zoning)
- τη «φτωχή προσβασιμότητα» ή την κυριαρχία του αυτοκινήτου (poor accessibility or automobile dominance) που περιορίζει τις εναλλακτικές μετακίνησης σε μακρινές αποστάσεις προορισμών
- την απουσία του δημόσιου ανοικτού χώρου (lack of open public open space) ως στοιχείο μίας αδιάσπαστης διαδοχής ιδιωτικών χώρων (στάθμευσης, εμπορικών στοών κ.λπ.) που διατρέχεται μόνο από δημόσιες οδούς.

Στη βιβλιογραφία διακρίνονται επίσης προσεγγίσεις της μορφής της αστικής διάχυσης προκειμένου να αναζητηθεί ο κατάλληλος τρόπος να παραμετροποιηθεί, για να μετρηθεί ή/και να απεικονιστεί.

Οι Galster et al 2001, στην προσπάθειά τους να διευκρινίσουν την έννοια της αστικής διάχυσης στην υλική της μορφή στον χώρο και προκειμένου να διερευνήσουν συγκριτικά διαφορετικές αστικοποιημένες θέσεις με ποσοτικές μεθόδους, διακρίνουν οκτώ αντικειμενικές διαστάσεις-παραμέτρους. Η αστική διάχυση προσδιορίζεται ως μία συνθήκη όπου εμφανίζονται σε χαμηλό βαθμό μία ή περισσότερες από αυτές τις χαρακτηριστικές διαστάσεις. Συγκεκριμένα, περιγράφονται, οπτικοποιούνται και ποσοτικοποιούνται η πυκνότητα κατοικίας (density) και η συνέχειά της (continuity) στον χώρο, ο βαθμός συγκέντρωσης (concentration) και η εμφάνιση συμπλεγμάτων-θυλάκων (clustering), η θέση της περιοχής ως προς την κεντρικότητα (centrality) της αστικής περιοχής, η (μονο- ή πολυ-) πυρηνικότητα (nuclearity) της αστικής περιοχής, η ποικιλία ανάμειξης χρήσεων (mixed uses), η εγγύτητα (proximity) μεταξύ διαφορετικών χρήσεων που καθορίζουν τις μετακινήσεις ανάμεσά τους.

Η Chin στην επισκόπηση των ορισμών της αστικής διάχυσης (2002: 2-6) με αναφορά κυρίως στις αμερικανικές πόλεις, ομαδοποιεί τους ορισμούς με βάση:

- τις χωρικές μορφές εκδήλωσης του φαινομένου: τυχαία προαστιακή μεγέθυνση (contiguous suburban growth), γραμμικές μορφές ταινιακής ανάπτυξης (linear patterns /strip development), σημειακή αστική εισβολή (leapfrog) και διάσπαρτη ανάπτυξη (scattered) επισημαίνοντας σε όλες τις περιπτώσεις τη σημασία του βαθμού συνεκτικότητας του δομημένου στοιχείου
- τις χρήσεις γης και την εμφανιζόμενη ανάμειξη ή μονολειτουργικότητα των νέων τύπων χώρων
- τις επιδράσεις και τη συσχέτιση των επιμέρους εκδηλώσεων της αστικής διάχυσης στον χώρο (π.χ. λειτουργική συσχέτιση, οικονομικό κόστος)
- την πυκνότητα κατοίκησης που δεν αναφέρεται στα χωρικά αποσπάσματα ειδικών λειτουργιών.

Ωστόσο, υποστηρίζει ότι απλοί ορισμοί δεν είναι ικανοί να προσδιορίσουν τη φυσιογνωμία του φαινομένου στον υλικό χώρο αν δεν εξεταστούν παράγοντες που καθορίζουν τις ευρύτερες συνθήκες αστικοποίησης όπως διαμορφώνονται ως ευρύτερο πλαίσιο ή συγκείμενο (sic) (context), ειδικότερα: η τάση μεγέθυνσης του συγκεκριμένου αστικού συγκροτήματος, η προ-

σφορά χώρων σε σχέση με τα διαθέσιμα μέσα συγκοινωνίας και από πλευράς ζήτησης των καταναλωτών, ακόμη και τα διαφορετικά επίπεδα διοικητικής διαχείρισης του γεωγραφικού χώρου (Chin ό.π. 6-11).

Οι αρχιτέκτονες πολεοδομολογικοί καλούμενοι να σχεδιάσουν έργα μέσα στην αστική περιφέρεια ή αυτά τα ίδια τα νέα αστικά τοπία, έχουν συμβάλει στην περιγραφή της νέας χωρικής διάρθρωσης της αστικής περιφέρειας. Οι Heynen, Loeckx και Smets (1989) διακρίνουν διαφορετικούς τύπους ανάπτυξης και χωροθέτησης στον περιαστικό χώρο της ευρωπαϊκής πόλης, σε μία πρώτη προσπάθεια αναγνώρισης μορφών και λειτουργιών, και καθιέρωσης ενός ειδικού λεξιλογίου όρων για την αστική περιφέρεια. Πρόκειται για:

- «*επεκτάσεις σε συνέχεια του αστικού ιστού*» οι οποίες αναφέρονται κυρίως στα πρώτα βιομηχανικά προάστια του 19^{ου} αιώνα έξω από την πόλη
- «*πόλεις δορυφόροι*», σχεδιασμένες ή μη, οι οποίες λειτουργούν με σχετική αυτονομία σε απόσταση από το αρχικό μεγαλύτερο αστικό κέντρο, συχνά ως πόλεις-υπνωτήρια
- «*γραμμικές επεκτάσεις*» κατά μήκος κύριων οδικών αξόνων, οι οποίες στην εξέλιξή τους λειτουργούν ως «*εμπορικές ηωρίδες*» εξυπηρέτησης από τη διερχόμενη κυκλοφορία
- «*νεφελώδεις χωροταξικές δομές και δίκτυα*» που συγκροτούν σε εκτενείς ζώνες μεταξύ των πόλεων ένα ακαθόριστο και κατακερματισμένο σύνολο από διασπορές και σημειακές συγκεντρώσεις των πιο αταίριαστων στοιχείων και δομών
- «*νέους πόλους έλξης*» με χαρακτηριστικά νέας αστικότητας για την εξυπηρέτηση συμπληρωματικών λειτουργιών και υποδομών στο αστικό κέντρο (βλ. «*αστικά νησιά*» πιο πάνω), όπως μεγάλα ξενοδοχεία, συνεδριακά κέντρα, κέντρα εμπορίου κ.λπ.

Τέλος, επισημαίνουν ότι στην πράξη συναντάει κανείς υβριδικές μορφές των τύπων ως αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης ανάπτυξης των σύγχρονων πόλεων, αλλά και της ιδιαίτερης ιστορικά διαμορφωμένης δομής του ευρύτερου οικιστικού δικτύου.

Ο Sieverts (2003: 18-19) επισημαίνει ότι το σύνολο των εννοιών που είναι φορτισμένες με νοσταλγικές εικόνες του μύθου της παλιάς πόλης, η αστικότητα, η κεντρικότητα, η πυκνότητα, η ανάμειξη των χρήσεων κ.λπ., πρέπει να επαναξιολογηθούν και να δοκιμαστούν για την ισχύ ή την εγκυρότητά τους να περιγράψουν τις παρούσες συνθήκες στις άκρες των πόλεων. Υποστηρίζει ότι αυτή η εμμονή στον μύθο του αξιαγάπητου

11 Αεροφωτογραφία και ανάλυση της δομής περιαστικού χώρου στην περιφέρεια της Βαρκελώνης (δεκαετία 1990).

κέντρου προωθεί σειρά από προκαταλήψεις στη θεώρηση και την αξιολόγηση του περιβάλλοντος των προαστίων και της περιφέρειας. Όμως ήδη κατά την έναρξη της συζήτησης για τη νέα μορφή της περιφέρειας χρησιμοποιήθηκαν νέοι όροι που έγιναν χαρακτηριστικοί της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής θεωρίας¹⁴ στους οποίους δεν είναι σκόπιμο η παρούσα εργασία να επεκταθεί: λ.χ. σύνολο από ασυνέχειες και κενά, τομές στους χώρους (Collova 1992) που αναδύονται ως ευκαιρίες νεωτερικότητας μεταξύ υποδομών και λειτουργικών ζωνών (Panerai, Mangin 1992), πεδίο καλειδοσκοπικής ανάπτυξης (Nicolin 1992) που παράγει τόπους ως πεδία διαπραγμάτευσης ή μάχης (Sola-Morales 1992), απουσία συλλογικού νοήματος που προκαλεί κατακερματισμό και σύγχυση στην κοινωνική γεωγραφία (Wall 1992), ατοπία και ατοπικές τυπολογίες (Gregotti 1992), μεταβάσεις (transitions) [Juel-Christiansen, Hansen (eds) 2000], ασάφεια (uncertainty) (Koolhaas 1995, Sieverts 2003), αινίγματα του νέου παζλ (Busquets, Serra 1992). Ο περιαστικός χώρος συνεχίζει να αποτελεί πρόκληση για τον σχεδιασμό σε όλες τις κλίμακες [βλ. europan 7 – Rebois 2004, IABR 2014 – Brugnans, Strien (eds) 2014] (Εικ. 11).

Ο Sieverts υποστηρίζει ότι η εικόνα είναι ένα πολύ ισχυρό στοιχείο για την κατανόηση και τη σύνθεση προτάσεων για την αστική περιφέρεια. «Αυτό που βιώνεται ως κατακερματισμός και έλλειψη συνοχής από την αδυναμία μας να αντιληφθούμε το σύνολο μπορεί να γίνει αντιληπτό και ως μία πολυπλοκότητα υψηλού βαθμού μέσα από τον πλούτο σε ασυνέχειες, πλούτο σε οικολογικά και κοινωνικά καταφύγια, και ως μία υποκειμενική χωρική διεύρυνση. Μακροπρόθεσμα, τα περιβάλλοντα που θα είναι σημαντικά δεν θα έχουν ποτέ μία και μοναδική εικόνα. Κάθε θέαση θα πρέπει να δημιουργεί νέες, ασαφείς και

ελλιπώς προσδιορισμένες αναλημπές ενδιαφερουσών εικόνων» (ό.π. 45).

Τελευταία διακρίνεται μία σαφής τάση δημιουργικού ανασχεδιασμού του χώρου της διάσπαρτης περιφέρειας και ανάσχεσης των αρνητικών αποτελεσμάτων της αστικής διάχυσης (reurbia, retrofitting suburbia, unsprawl). Η έμφαση τοποθετείται στην κλίμακα του αστικού σχεδιασμού στην κατεύθυνση συγκρότησης νέων εκδοχών σύγχρονων αστικότητων με σταδιακές μεταλλάγες και ανασχεδιασμούς του μητροπολιτικού χώρου (incremental metropolitanism) (Dunham-Jones, Williamson 2009, Tachieva 2010, Buntin, Pirie 2013). Στην πρόσφατα αναδυόμενη πολεοδομία του τοπίου (landscape urbanism) (Waldheim ed 2006) επιχειρείται να αναγνωριστεί εκ νέου ο φυσικός υλικός χώρος της αστικής περιφέρειας. Υποστηρίζεται ότι μόνο μία χωρο-χρονική οικολογία η οποία χιρίζεται και εξημερώνει όλες τις αναπτυξιακές δυνάμεις και διεργασίες που δρουν μέσα στον χρόνο τόσο στο αστικό πεδίο όσο και στον φυσικό υποδοχέα μπορεί να δώσει προοπτική για μία νέα διαλεκτική πόλης – φυσικού περιβάλλοντος. Η πιθανότητα διατήρησης μίας νέας συμβιωτικής σχέσης υποστηρίζεται ότι εδράζεται σε μία οικολογία που θα επικαλείται σταθερά το συλλογικό φαντασιακό (Corner 2006, 32) ως δοχείο μνήμης και επιθυμίας και σταθερό νόημα αναφοράς, και θα ενεργοποιεί φορείς και πολίτες σε φιλο-περιβαλλοντικούς στόχους και κατευθύνσεις δράσης.

14. Βλ. αφιέρωμα "Periphery as a Project" του περιοδικού *Urbanisme Revista* (9-10) 1992, και Αγγελιδάκης 1993 για την περιφέρεια της Θεσσαλονίκης (αφιέρωμα στο Τεύχος: Θεσσαλονίκη «Ανοίκεια πόλη»).